

UNIVERSITY OF TAMPERE

This document has been downloaded from
TamPub – The Institutional Repository of University of Tampere

Publisher's version

The permanent address of the publication <http://urn.fi/URN:NBN:fi:uta-201505071393>

Author(s):	Pirhonen, Jari
Title:	Tunnustaminen ja sen vastavuoroisuus vanhustyössä
Year:	2015
Journal Title:	Gerontologia
Vol and number:	29 : 1
Pages:	25-34
ISSN:	0784-0039
Discipline:	Health care science
School /Other Unit:	School of Health Sciences
Item Type:	Journal Article
Language:	fi
URN:	URN:NBN:fi:uta-201505071393

All material supplied via TamPub is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorized user.

Tunnustaminen ja sen vastavuoroisuus vanhustyössä

Jari Pirhonen

Tampereen yliopisto

Tunnustamisen teoria on viime vuosina noussut yhdeksi yhteiskuntafilosofian keskustelluimmista tutkimusalueista. Kun filosofit puhuvat tunnustamisesta, he puhuvat esimerkiksi persoonuuden rakentumisesta ja ylläpitämisestä, sosiaalisen todellisuuden konstruktioista, yhteiskunnallisesta ja jopa kansainvälisestä vuorovaikutuksesta. Tässä artikkelissa nostan tunnustamisen teoriasta esiin identiteetin pysyvyyteen ja vuorovaikutussuhteisiin liittyviä ajatuksia ja tutkin niitä suomalaisessa palvelutalokontekstissa. Artikkelit ei perustu tarkkarajaiseen empiriseen tutkimusaineistoon, vaan on luonteeltaan teoreettinen, joskin samalla käytäntöä kohti kurottava. Tarkoitukseni ei ole antaa vastauksia vaan herätellä kysymyksiä siitä, millä edellytyksillä palvelutalojen asukkaat kenties voisivat tulla ihmisinä tunnustetuiksi filosofisen keskustelun tarkoittamassa merkityksessä. Artikkelissa esitettyä teoretisointia voidaan käyttää esimerkiksi pitkäaikaishoidon hoitofilosofian ja sille perustuvien hoitokäytänteiden muokkaamiseen yhä ihmislähtöisemmiksi. Artikkelissa esitettyjä ajatuksia voi luonnollisesti soveltaa myös palvelutalojen ulkopuolella, voidaanhan koko sosiaalinen maailma nähdä taisteluna tunnustuksesta.

Johdanto

Minin eräänä päivänä kirpputorille, joka sijaitsi rakennuksen toisessa kerroksessa. Portaat sinne olivat varsin jyrkät, ja niihin oli asennettu luiskat, joita pitkin esimerkiksi lastenrattaat saattoi työntää yläkertaan. Portaita noustessani vastaan tuli selkää edellä mies jarruttaen kaikin voimin pyörillä olevaa sirkkelipöytää, jota hän oli tuomassa yläkerrasta alas. Näytti siltä, että pöytä saattaisi tulla omalla painollaan miehen päälle. Tartuin pöydän reunaan jarruttaakseni ja siten auttaakseni tuntematonta miestä. Hän selvästikin hämmentyi ja sanoi, ettei voi korvata apuani. Sanoin, ettei sillä ole väliä ja autoin pöydän alakertaan. Työstä selvittyämme mies sanoi antavansa kuitenkin minulle kahvirahat. Sanoin, ettei tarvitse, johon mies vastasi, että autan sinua sitten joskus.

Tällaisia kohtaamiseemme liittyviä aspekteja näyttää jo Aristoteles pohtineen yli 2300 vuotta sitten kirjoittaessaan: ”Hän tekee hyviä tekoja, mutta häpeää ottaa niitä vastaan, sillä vastaanottaja on alempi ja hyväntekijä ylempi. Hän maksaa osakseen tulleet hyvät teot tekemällä itse enemmän, sillä näin

hyväntekijä joutuu kiitollisuuden velkaan ja vastaanottajaksi” (Aristoteles 2012, 72). Hyvän tekeminen on suotavaa, mutta samalla se asettaa kohteensa arveluttavaan valoon. Meillä kaikilla on luultavasti omakohtaista kokemusta siitä, että avun vastaanottaminen saattaa tuntua nöyryyttävältä.

Aristoteleen *Nikomakhoksen etiikka* -teoksesta peräisin oleva sitaatti antaa ajattelemisen aiheita tämän päivän pitkäaikaishoidon kontekstiin siirrettynä. Auttaja on monella tavalla aina autettavaa paremmassa asemassa. Autettava tarvitsee häntä, hän on todennäköisesti tiedollisesti ja taidollisesti autettavaansa etevämpi ja autettava jää hänelle kiitollisuuden velkaan (Murphy ja Hunter 1982, Liaschenko 1997). Vanhustyön asiakas maksaa avustaan rahalla ja sen voi nähdä kiitollisuuden velkaa vähentävänä vastavuoroisuutena, mutta auttamistyö ei ole nollasummapieliä. Autettava saa yleensä jotakin, mitä rahassa on vaikea mitata, joten monikäyttöisyydestään huolimatta raha ei ole auttamisen valuutta ja vaihdon väline. Auttamistyön valuuttaa voisivat olla vastavuoroisuuden symmetriaan ja molemminpuoliseen tunnustamiseen liittyvät tekijät.

Vanhustyön kentällä erityisesti tehostetussa palveluasumisessa sekä lähihoitajana että tutkijana toimiessani olen pannut merkille, kuinka hoitojärjestelmässä pyritään kyllä tehokkaasti *tunnistamaan* asioita, mutta samalla ihmisten *tunnustamisen* merkitystä ei ehkä huomata. Tarkoitin väitteelläni sitä, että esimerkiksi palvelutalossa asukkaiden sairauksia, toimintakykyvajeita ja tietysti myös voimavaroja osataan tunnistaa ja ottaa huomioon toiminnassa. Asukkaat määrittyvät tällöin ensisijaisesti ominaisuuksiensa kautta. Tärkeää olisi kuitenkin myös pysähtyä miettimään puhtaasti olemassaoloon ja ihmisyyteen liittyviä näkökohtia hoitokontekstissa ja siihen tunnistamisen teoria antaa mielestäni oivallisia apuvälineitä. Pitkäaikaishoidon muodoista erityisesti tehostettu palveluasuminen on kiinnostava tunnistus-suhteiden määrittelemisen kannalta kahdesta syystä. *Ensinnäkin* tehostettu palveluasuminen kasvattaa jatkuvasti asiakasmääräänsä perinteisemmän laitoshoidon kustannuksella (THL 2014), ja on jo nyt merkittävin ympärivuorokautisen hoivan muoto. *Toiseksi* tehostettua palveluasumista markkinoidaan ihmislähtöisenä ja kodinomaisena hoitomuotona (Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2013) erotukseksi laitoshoidosta, jolloin ihmisen roolin palvelujärjestelmässä pitäisi muuttua myös. Juuri tämän ymmärtämisessä tunnistamisen teoria on hyvin hermeneuttinen ajatuksellinen työkalu.

Tässä artikkelissa pohdin pitkäaikaishoidon paradigman muutosta laitoshoidosta tehostettuun palveluasumiseen asiakkaan persoonan tunnistamisen kautta. Esittelen tunnistamisen teorian keskeiset periaatteet (Laitinen 2002, Honneth 2005, 2012, Ringmar 2012) ja sovellan niitä tehostetun palveluasumisen vuorovaikutussuhteisiin. Tutkin tunnistuksellisen vastavuoroisuuden käsitettä (Laitinen 2009) ja sen toteutumista palvelutalon asukkaan elämässä. Artikkelini ei perustu mihinkään rajattuun tutkimusaineistoon, vaan kokemuksiini ja näkemyksiini palvelutaluelämästä työntekijänä ja tutkijana useiden vuosien ajalta (Pirhonen 2013). Tarkoitukseni on avata teoreettisesti tunnistamisen ja sen vastavuoroisuuden käsitteitä vanhustyön kontekstissa ja siten tarjota työkaluja asiakkaan integriteetin turvaavan vanhustyön kehittämiseen.

Tunnustamisen teoriasta

Vanha sanonta ”kissa kiitoksella elää” viittaa taapamme tulkita kissan käyttäytymistä onnistuneen saalistusreissun jälkeen. Kissan omistajat tietävät, että kissa tuo saaliinsa mielellään nähtäväksemme ennen aterialle ryhtymistään. Tulkintamme mukaan se haluaa näyttää olevansa etevä saalistaja eli se haluaa, että tunnustamme sen taidot. Olipa syy kissan käyttökseen mikä tahansa, tämä tulkinta kertoo jotakin meistä itsestämme. Me voimme olla tyytyväisiä itseemme ja ominaisuuksiimme vasta, kun olemme saaneet meille merkityksellisten ihmisten hyväksynnän. Persoonan rakentumisen ja säilymisen suhteen riippuvaisuutemme toisista on elinikäistä (Honneth 2005, 107–121, Laitinen 2002, 475, 2009, 321, Ringmar 2012, 3–7). Minäkuvamme rakentuu toisilta saadun tunnustuksen varaan. Myös ihminen elää kiitoksella.

Kiitoksen saaminen ja antaminen kuuluu laajaan tunnistamisen tematiikkaan, joka on viime vuosina noussut yhdeksi tutkimuksen kärkiaiheeksi yhteiskuntafilosofiassa. Tunnustaminen filosofisena käsitteenä (recognition) ei liity tekojen tai ajatusten tunnistamiseen vaan sekä yksilöiden että kollektiivien väliseen vuorovaikutukseen. Pohja tunnistamisen teorialle löytyy jo Hegelin (kts. Ikäheimo 2003) ajattelusta, mutta nykyteorian pääarkkitehtina voidaan pitää Charles Tayloria (1989, 1992) ja varsinkin Axel Honnethia (2005, 2012).

Kanadalainen filosofi Charles Taylor tunnetaan erityisesti modernin maailman individualismin ja välineellisen järjen kriittikkona. Hän kritisoi moderneja ajatusmalleja, jotka hänen mukaansa virheellisesti kuvittelevat ihmisen ja ihmisyyhteisöjen olevan analysoitavissa puolueettoman päättäjän riippumattomasta ja objektiivisesta perspektiivistä. Ihmisen toiminta on kuitenkin aina kulttuurista riippuvaista ja tilanteisuus määrittelee sitä vahvasti (Joas 2005, 145–167). Taylor haastaa meitä kohtaamaan toisen ihmisen autenttisesti, välittömästi, ikään kuin roolien ohitse. Näin ollen tunnistamisen teorian pohtiminen suomalaisen palvelutalon kontekstissa voidaan nähdä varsin ”taylorilaisena” projektina. Samoin ”honnethilaisena”. Saksalainen filosofi Axel Honneth on yksi aikamme merkittävimmistä yhteiskuntafilosoifeista. Hänen teoksensa *The Struggle for Recognition* (2005) käynnisti laajan, yhä jatkuvan keskustelun tunnustus-

suhteiden merkityksestä sosiaalisen maailman rakentumisessa. Honnethin (2005, 2012) keskeisen teesin mukaan ihminen tarvitsee rakkautta, kunnioitusta ja arvostusta luodakseen ja säilyttääkseen positiivisen identiteetin.

Tunnustaminen on liitetty paitsi identiteetin rakentumiseen (Laitinen 2002) myös itsetunnon kehittymiseen (Honneth 2005), yksilöiden väliseen vuorovaikutukseen (Berg ym. 1995), yhteiskuntaluokkien suhteisiin (Honneth 2012) ja jopa valtioiden välisiin suhteisiin (Ringmar 2012). Artikkelini teemaan liittyen minua kiinnostavat erityisesti Honnethin ja hänen ajatteluaan Suomessa analysoineen Laitisen ajatukset yksilöiden välisen tunnustamisen muodoista ja tunnustamisen merkityksestä itsetunnon syntymiselle ja säilymiselle. Tässä artikkelissa ymmärrän tunnustuksen Onni Hirvosen (2013) määrittämällä tavalla; tunnustus liittyy persoonuuden affirmointiin ja identiteetin varmentamiseen ja vahvistamiseen sosiaalisessa ympäristössä eli meidän tapauksessamme vanhustyön kentällä.

Olen tehnyt tietoisien valinnan ja rajannut tästä artikkelista pois institutionaaliseen tunnustamiseen liittyvän tematiikan. Keskityn yksilöiden väliseen tunnustamiseen, vaikka pitkäaikaishoidossa institutionaalisen tunnustamisen kysymykset, esimerkiksi erilaisten palvelujärjestelmien asiakkuudet, olisivat varmasti mielenkiintoisia. Palaan kenties aiheeseen myöhemmin, tämän artikkelin tarkoitus on herättellä yleisesti ajatuksia tunnustamisen merkityksestä vanhustyössä.

Tunnustamisen lähtökohdat

Honnethin (2005, 173) mukaan ihmisen rakentuminen persoonaksi voi tapahtua vain hänen oppiessaan viittaamaan itseensä toisten ihmisten näkökulmasta eli ihmisen täytyy osata nähdä itsensä toisen silmin. Laitisen (2002, 475) mukaan identiteettimme muodostuu piirteistä, joita meille ulkopuolelta tarjotaan. Ei toki automaattisesti kaikista tarjolla olevista piirteistä, mutta sellaisista, joiden kanssa identifioidumme. Muiden mielipiteet meistä vaikuttavat minäkuvaamme, koska minäkuvamme rakentuu minän ja toisten dialogille. Tässä mielessä tunnustamisen voi ajatella olevan luonteeltaan konstruoivaa eli tunnustamisen voi ajatella rakentavan oman kohteensa. Si-

nusta tulee tasa-arvoinen kanssani, kunhan minä tunnustan sinut tasa-arvoiseksi.

Tunnustaminen voi tarkoittaa myös jo olemassa olevien piirteiden tunnustamista (Laitinen 2002, Honneth 2005). Voin tunnustaa sinut tasa-arvoiseksi, koska tiedän sinun täyttävän tietyt tasa-arvoisuuden edellytykset. Voidaan siis ajatella, että tunnustamalla paitsi konstruoidaan, myös pidetään yllä. Esimerkiksi palvelutaloon muuttavan ihmisen kohdalla henkilökunta voi joko alkaa rakentaa hänelle identiteettiä hoidokkina tai vaihtoehtoisesti voidaan tukea muutajan aiempaa identiteettiä.

Yhteiskuntafilosofi Arto Laitisen (2002) mukaan tunnustaminen on *moniulotteista, käytännöllistä ja välittöntä*. *Moniulotteisuus* tarkoittaa, että tunnustamalla henkilön A tunnustamme, että hän on persoona, toiseksi, että hän on tietynlainen persoona ja kolmanneksi, että hän on tietty persoona. Palvelutalossa tämä tarkoittaa, että asukas nähdään ensinnäkin täysiarvoisena ihmisenä, toiseksi omanlaisenaan ihmisenä ja kolmanneksi muihin jossakin suhteessa olevana ihmisenä. Sairaaloissa kuulee joskus henkilökunnan puhuvan potilaista nimen sijaan huoneiden ja vuodepaikkojen numeroilla: ”kolmosen kakkonen pitäisi suihkuttaa”, sanotaan. Akuuttihoitoon liittyvissä tilanteissa puhutavan voi ymmärtää, mutta sitä on vaikea hyväksyä. Tehostetussa palveluasumisessa asiakkaat ovat ensisijaisesti ihmisiä, eivät potilaita eivätkä edes hoidettavia. He ovat myös persoonallisia ihmisiä, jotka ovat monenlaisissa suhteissa toisiin ihmisiin. Palaan tähän teemaan myöhemmin Ringmarin (2012) ajatuksia vanhustyöhön soveltaessani.

Tunnustamisen *käytännöllisyys ja välittömyys* (Laitinen 2002) tarkoittaa, että toteutuakseen tunnustussuhde vaatii sanojen lisäksi tekoja. Jos henkilökunta tunnustaa, että palvelutalon huoneessa 246 asuu Martti, joka on kahden lapsen isä, kolmen isoisa, entinen veturinkuljettaja ja järjestöaktiivi, aiemmin intohimoinen Lapin kävijä ja moottoripyöräilijä, niin heidän on kohdeltava Marttia juuri tuollaisena ihmisenä eikä hoidokkina. Hoitofilosofialla ja siitä syntyvillä hoitokäytänteillä voidaan siten joko tukea Martin persoonaa mainitun laisena ihmisenä, joka nyt sattuu asumaan palvelutalossa tai hänelle voidaan rakentaa uutta identiteettiä hoidettavana palvelutaloasukkaana.

Tunnustamisen kentät

Honnethin (2005) mukaan tunnustamisen tasoja tai kenttiä on kolme: *rakkaus*, *oikeudet* ja *solidaarisuus*. Eri kentiltä saatu tunnustus vaikuttaa identiteettimme eri puoliin. Rakkauden kentältä saamme itsetuottamusta, oikeuksien kentältä itsekunnioitusta ja solidaarisuuden kentällä voi itsetuntonamme vahvistua. Tämä tunnustamisen kolmijako on mielenkiintoinen vanhustyötä ajatellen ja erityisen mielenkiintoinen se on tehostetun palveluasumisen kontekstissa. Palvelutalo on ihmisten pysyvä asuin- ja elinympäristö, joten sen pitäisi jollakin tavalla tukea kaikkia mainittuja tunnustamisen kenttiä. Palvelutaloon muuttavan ihmisen identiteetti saattaa muutenkin olla koetuksella esimerkiksi toimintakyvyn laskun ja autonomiaan liittyvien menetysten vuoksi. Kognitiivisten kykyjen heikentyminen on yleinen syy palveluasumiseen pääsemiseen (Andersson 2007), joten asukkaiden identiteetin tukeminen on tärkeää.

Rakkaus on lähtökohtaisesti tarpeiden tai pikemminkin tarvitsevuuden tunnustamista. Itseluottamuksemme kannalta on oleellista, että saamme kokemuksia hyväksytyksi ja halutuksi tulemisesta juuri sellaisina, kuin olemme. Tunnustamiskirjallisuudessa rakkaudellisen suhteen esimerkkinä pidetään yleisesti äiti-lapsi-suhdetta (Honneth 2005, Hirvonen 2013), mutta tälle kentälle kuuluvat kaikki rakkaus- ja ystävyyssuhteet eli kaikki tunteille perustuvat henkilökohtaiset suhteet. Palvelutalossa sekä asukkaiden vanhojen tunnesuhteiden ylläpitäminen että uusien luominen on tärkeää. Palvelutalossa annettava henkilökohtainen hoiva ja huolenpito voi parhaimmillaan muodostua merkittäväksi tunnesuhteiden kentäksi asukkaille.

Honnethin (2005) mukaan *oikeuksien* kenttä liittyy kansalaisoikeuksiimme ja itsekunnioitukseen. Itsekunnioituksemme perusta on kokemus samantyyppisyydestä toisten ihmisten kanssa ja luottamus siihen, että muut kunnioittavat oikeuksiamme. Hirvosen (2013, 5) mukaan oikeudellisen tunnustuksen kokemuksen myötä voimme nähdä itsemme persoonana, joka jakaa kaikkien yhteisönsä jäsenien kanssa ne ominaisuudet, jotka tekevät jostakin henkilöstä moraalisesti vastuullisen toimijan ja samalla yhteisönsä täysivaltaisen jäsenen. Täysivaltaisuuden sitominen moraalisesti vastuulliseen toimijuuteen on hankalaa ympäristössä, jossa on paljon muistisairaita

ihmisiä (Nussbaum 2009). Palvelutalossa ihmisten itsekunnioitusta voi varmasti tukea kohtelemalla asukkaita kunnioittavasti ja heidän integriteettiään turvaavalla tavalla. Tutustuin äskettäin Belgiassa eräänlaiseen hoitoetiikan laboratorioon (www.stimul.be), jossa hoitotyön ammattilaiset käyvät kahden päivän ajan kokeilemassa, miltä tuntuu olla toisten ihmisten avun varassa. Sairaanhoidajaopiskelijat hoitavat heitä, joten kokemus on sekä hoitajille että opiskelijoille varsin merkityksellinen. Potilaan roolissa olevia hoitajia syötetään, pestään, siirrellään ja heidän kanssaan tehdään kaikkea sitä, mitä vanhojen ihmisten hoidossa tapahtuu. Kuulemani mukaan moni hoitaja on kahden päivän kokemuksen jälkeen palannut työhönsä ihan ”uusin silmin”. Jotakin tällaista näkisimme mielelläni tehtävän myös Suomessa.

Kun oikeuksien kentällä määritellään universaaleja oikeuksia, *solidaarisuuden* kentällä tunnustetaan erityispiirteitä. Honnethin (2005, 121) mukaan ehjän minäkuvan syntymiseen tarvitaan itsetuottamuksen ja itsekunnioituksen lisäksi itsetuntoa, joka voi syntyä vain, kun koemme yhteisömme arvostavan meitä yksilöinä. Tulemme tunnustetuiksi, kun yhteisömme hyväksyy meidät juuri sellaisina kuin olemme ja juuri sellaisina meillä on annettavaa yhteisölle. Solidaarisuus tunnustamismielessä on arvostamista. Asukkaan muuttaessa palvelutaloon arvostaminen alkaa asukkaaseen tutustumisesta. Arvostava hoitotyö tarjoaa asukkaille mahdollisuuksia vastavuoroisuuteen ja omien kykyjen käyttämiseen yhteiseksi hyväksi.

Honnethin ajatteluun pohjaten voimme sanoa, että pitääksemme yllä positiivista minäkuvaa tarvitsemme rakkautta, kunnioitusta ja arvostusta. Tämä ”tunnustamisen pyhä kolminaisuus” löytyy jossakin muodossa lähes kaikesta tunnustuskirjallisuudesta. Kolminaisuutta voisi vallan hyvin pohtia sellaisenaan toimintakulttuurin kehittämiseksi jokaisessa palvelutalossa: täytyy vain kysyä, mitä voimme tehdä, että asukkaamme tuntevat itsensä rakastetuiksi, kunnioitetuiksi ja arvostetuiksi?

Tunnustamisen sisältö

Sovellan seuraavaksi Erik Ringmarin (2012) ajatuksia tunnustamisesta palvelutalokontekstiin. Ringmar käsitteli artikkelissaan tunnustamista valtioiden välisen politiikan näkökannalta, mutta hänen nelitasoi-

nen tunnustamisen prosessinsa on sovellettavissa myös yksilötasolla. Ringmarin ajatusta tulkiten palvelutalon asukkaan kohdalla on tunnustettava ensiksikin asukkaan *olemassaolo*, toiseksi hänen *ihmisyytensä*, kolmanneksi hänen *yksilöllisyytensä* ja neljänneksi hänen *merkitykselliset ihmissuhteensa*. Lista näyttää yksinkertaiselta, mutta sen toteutuminen hoitomaailmassa ei ole ongelmaton, sillä tunnustamisen pitää tapahtua symbolisen tason lisäksi käytännön tasolla (Laitinen 2002, 466–467). Sen pitää näkyä puheiden lisäksi teoissa. Käyn seuraavaksi Ringmarin (2012) tunnustamisen tasot läpi yksitellen.

Nopeasti ajateltuna luulisi, että asukkaan *olemassaolon* tunnustamiseen ei voi liittyä ongelmia. Symbolisella tasolla siihen ei liitykään; asukkaat on kirjattu palvelutalossa asuviksi, heillä on henkilökohtainen hoito- ja palvelusuunnitelma, heillä on siellä oma huone ja he ovat siellä fyysisesti itse läsnä. Käytännön tasolla olemassaolon tunnustaminen voi kuitenkin toisinaan jäädä vajaaksi. Näin käy esimerkiksi silloin, kun hoitajat hoitavat asukasta vuoteessa ikään kuin tämä itse ei olisi tilanteessa läsnä ihmisenä. Pahimmillaan ihmistä pyöritellään vuoteessa kuin esinettä samalla kun hoitajat keskustelevat omista asioistaan. Asukkaan olemassaolo saatetaan jättää tunnustamatta myös sivuuttamalla. Huomiota pyytävä asukas saatetaan pahimmillaan ohittaa ottamatta minkäänlaista kontaktia häneen. Usein hoitaja myös saattaa ohi mennessään huikata huomion hakijalle, että ”kohta” ja tämä voi toistua useamman kerran ja kenties tuo ”kohta” ei ikinä toteudukaan. Jokaisessa kohtaamistilanteessa olemassaolon tunnustaminen tarkoittaa henkilökohtaisen kontaktin ottamista ja ihmisenä kohtaamista (Martela 2012). Ihminen on tavattaessa kohdattava. Onneksi tämä myös useimmiten toteutuu.

Asukkaiden *ihmisyyden* tunnustaminen ei sekään ole käytännössä ihan ongelmaton. Meillä on kulttuurissamme taipumus nähdä vanhat, toimintakykyään menettäneet ihmiset jotenkin ”toisina” (Calasanti 2003, Gilleard ja Higgs 2013). Hoitomaailmassa ihmisyyys helposti hukkuu ”potiluuteen” tai ”asiakkuuteen” (Torkkola 2008). Nykyisin jokaisen hoitolaitoksen toiminta-ajatuksesta löytyy tosin sana itsemääräämisoikeus. Se ei ole ihme, kun ajatellaan yhteiskunnassamme valitsevaa, vapautta ja autonomiaa ylistävää arvomaailmaa (Agich 2003, Portacolone

2011, Schafer ym. 2013). Vapauden ylistys liittyy valituksen ajoilta periytyvään rationaalisuusköön, jossa ihmisyyys perustuu ennen kaikkea kykyymme rationaalisesti valita oma olemisemme (Pirhonen 2014). Juuri vapauden ja rationaalisuuden korostaminen ei ole ongelmaton varsinkaan ympäristöissä, joissa on paljon kognitiivisilta kyvyiltään heikentyneitä hoidettavia (Nussbaum 2009).

On itsestään selvää, että palvelutalossakin asukkaiden ihmisyyttä tukee mahdollisuus päättää itse omista asioistaan. Näin on silloin, kun asukas on kompetentti muodostamaan oman tahtonsa ja ilmaisemaan sen jokseenkin yksiselitteisesti. Epäkompetentin ihmisen pakottaminen vastuuseen itsestään ei kuitenkaan edistä ihmisyyden toteutumista, vaan voidaan nähdä hoitavan tahon vastuun pakenemisena. Hyvä esimerkki tästä on lääkkeiden antaminen tai ottaminen. Jos asukas kieltäytyy yksiselitteisesti ottamasta hänelle määrättyä lääkitystä mihin tahansa perusteltuun syyhyn vedoten, sitä ei pidä hänelle väkisin antaa, ei edes ruokaan piilottamalla. Jos asukas kieltäytyy lääkkeestä selvästi virheelliseen syyhyn vedoten, hänet voi yrittää ylipuhua, mutta hänellä on kuitenkin viime kädessä oikeus tehdä omat virheensä. Virheen tekeminenkin vaatii harkintaa, joten ihmisen pitää olla kompetentti tekemään omat virheensä, jotta hänen annetaan niitä tehdä. Mutta jos ihminen ei kykene ilmaisemaan itseään eikä enää ole kognitiivisilta kyvyiltään kompetentti edes tekemään omia virheitään, toisten pitää ottaa hänestä vastuu. Jos tällainen ihminen sylkee lääkkeet ulos suustaan, se tuskin on merkki tietoisesta päätöksestä olla ottamatta lääkettä, vaan kenties johtuu yksinkertaisesti lääkkeen mausta tai suutuntumasta. Lääkkeen antamatta jättämisen voi silloin nähdä vastuun pakenemisena. Ihmisyyden tunnustaminen palvelutalossa tarkoittaa aitoa vastuun ottamista toisen ihmisen hyvinvoinnista silloin, kun tämän oma kompetenssi siihen ei riitä.

Asukkaiden *yksilöllisyyden* tunnustamisen toteutumista voivat estää varsinkin palvelutalon roolitukseen liittyvät tekijät. Asukkaat saatetaan nähdä hoidettavina persoonien sijaan (Torkkola 2008). Tämä riski korostuu entisestään, jos hoitajien vaihtuvuus on asukkaiden vaihtuvuutta suurempi, niin kuin palveluasumisessa monesti on. Jos hoitaja ei tunne asukasta kunnolla, tämä saa ”standardikohtelun” ja jää ihmisenä tunnustamatta. Itsemääräämisoikeuden li-

säksi sana yksilöllisyys toistuu mantran tavoin kaikissa hoitolaitosten toiminta-ajatuksissa, mutta hoidon yksilöllisyys saattaa jäädä hoito- ja palvelusuunnitelmaan kirjaamisen tasolle. Yksilöllisyyden tunnustamista voisi edesauttaa palvelutaloissa yksinkertaisuudestaan huolimatta vaikealla keinolla – asennemuutoksella. Palvelutaloissa ei ensisijaisesti *hoideta* ihmisiä, vaan ihmiset *asuvat* siellä. On heuristista siirtää Talcott Parsonsin (Parsons 1958) analyysi sairaan roolista palvelutaloon. Parsons näki sairauden väliaikaisena roolina, joka vapauttaa ihmisen suorittumasta muiden rooliensa rooliodotuksista. Lääkärin diagnosoiman sairaan ihmisen on luvallista esimerkiksi olla töistä pois. Sairaana rooli on kuitenkin väliaikainen ja siihenkin sisältyy eräs rooliodotus; sairaan on tehtävä kaikkensa parantuakseen ja ottaakseen taas vastuun aiemmista rooleistaan. Mitä tapahtuu, jos palvelutalo nähdään ensisijaisesti hoitopaikkana? Hoitaminenhan tarkoittaa terveyden ja sairauden hoitamista. Millainen on silloin asukkaan rooli? Pitäisikö vanhan ihmisen kuntoutua vanhuudesta? Sitä kukaan ei varmasti odota ja otinkin tuon Parsons-viittauksen demonstroimaan tehostetun palveluasumisen ydintarkoitusta; ei hoitoa, vaan elämää varten.

Tullakseen täydelliseksi palvelutalon asukkaan tunnustaminen vaatii Ringmarin (2012) ajatusta mukaillen vielä *hänelle merkityksellisten ihmissuhteiden* (significant others) tunnustamisen. Me synnymme ja kehitymme persoonina tiiviissä vuorovaikutuksessa meille merkityksellisten ihmisten, ystävien ja rakkaiden kanssa (Laitinen 2002, 472, Honneth 2005, 92, 173). Palvelutalossakin on aina syytä muistaa, että asukkaat ovat merkityksellisiä ihmisiä talon ulkopuolella oleville ihmisille ja ulkopuolella on myös heille merkityksellisiä ihmisiä. Asukkaan yhteyttä hänelle merkityksellisiin ihmisiin on luonnollisesti syytä tukea erityisesti, kun asukkaiden kyky yhteydenpitoon saattaa olla jo heikentynyt. Hoitajien ja omaisten välistä suhdetta on usein pidetty jotenkin ongelmallisena (Foner 1994, 1995, Gubrium 2012), vaikka se toimiessaan on varmasti voimavara niin asukkaille, hoitajille kuin omaisillekin. Tässäkin kohtaa olisi hyvä muistaa, että paitsi asukkaan, niin myös hoitajien ja omaisten roolit muuttuvat laitoshoidosta palveluasumiseen siirryttäessä. Kehitys on jo oikeasuuntaista, sillä monessa palvelutalossa olen nähnyt omaisten mukaan ottamista esimerkiksi omaisiltojen

ja yhteisökokousten kaltaisten työmenetelmien kautta.

Yhteenvetona mukailemistani Ringmarin (2012) ajatuksista voi sanoa, että palvelutalon asukas täytyy tavattaessa aina kohdata, hänestä täytyy ottaa ihmisenä vastuu silloin, kun hän ei itse siihen enää kykene, hänen elämänsähistoriansa tulee tunnustaa ja yhteydenpitoa hänen ja hänen läheistensä välillä tulee edesauttaa.

Tunnustamisen vastavuoroisuudesta palvelutalokontekstissa

Tunnustaminen on intentionaalista, johonkin suuntautuvaa toimintaa eli tunnustaminen muodostaa välttämättä tunnustussuhteen. Siitä, millaisten reunaehtojen vallitessa suhteesta voidaan puhua tunnustussuhteena on esitetty erilaisia näkemyksiä. Laitisen (2009, 319) mukaan tunnustussuhteen voi määritellä kahdella tavalla sen mukaan, millainen rooli tunnustettavalla on suhteessa ja kuinka vastavuoroinen tunnustussuhde on. Tiukempien ehtojen mukaan tunnustussuhde on olemassa vain silloin, kun tunnustettava tunnustajansa tunnustajaksi ja kokee saamansa tunnustuksen itselleen merkitykselliseksi. Tämä tarkoittaa neljää asiaa: sinun täytyy tunnustaa minut, minun täytyy olla tietoinen tunnustuksestasi, minun on arvioitava sinut tunnustamiseen kykeneväksi ja minun on pidettävä antamaasi tunnustusta merkityksellisenä itselleni.

Näin tiukan määrittelyn mukaan tunnustussuhde on selvästikin mahdollinen vain kognitiivisesti hyvin kompetenttien osapuolten välillä. On kysyttävä, mitä tämä tarkoittaa vanhustyössä, jossa asiakkaiden muistisairaudet ovat hyvin yleisiä? Mietitään yllä mainittu neljä kriteeriä uudelleen edellisessä luvussa esitettyjen tunnustamisen määrittelyjen näkökulmasta. Auttajan täytyy siis ensinnäkin tunnustaa autettavansa Laitisen (2002) mukaan täysiarvoisena ihmisenä, omanlaisenaan ihmisenä ja muihin jossakin suhteessa olevana ihmisenä. Ringmarin (2012) mukaan auttajan on tunnustettava autettavan olemassaolo, hänen ihmisyytensä, hänen yksilöllisyytensä ja hänen merkitykselliset ihmissuhteensa. Tämän pitäisi onnistua suhteellisen helposti, kun kyse on nimen-

omaan auttajan kognitiivisista kyvyistä. Toiseksi autettavan pitäisi olla tietoinen auttajan antamasta tunnustuksesta. Muistisairaahan kohdalla tällainen tietoisuus on vähintäänkin puutteellista. Autettava saattaa esimerkiksi aistia saamansa tunnustuksen auttajan kunnioittavasta tavasta olla vuorovaikutuksessa, mutta varsinaisesti hän ei sitä käsitä. Kolmanneksi autettavan olisi kyettävä arvioimaan auttajansa tunnustamiseen kykeneväksi. Tämän voisi ajatella onnistuvan niin kauan, kun autettava tunnistaa toisen hoitajakseen ja sitä kautta kenties kompetentiksi toimijaksi, mutta tuskin sen jälkeen. Neljänneksi autettavan pitäisi pitää saamansa tunnustusta merkityksellisenä itselleen. On selvää, että tämä ei toteudu, jos ihminen ei ole edes täysin tietoinen saamastaan tunnustuksesta. Onko meidän siis tyytyminen siihen, että muistisairaavat yksinkertaisesti jäävät vaille tunnustusta?

Ongelmaa voidaan ratkaista määrittelemällä tunnustussuhde väljemmin (Laitinen 2009, 323–326). Tunnustuksen ei tarvitse olla vastavuoroista, riittää kun A yksipuolisesti tunnustaa B:n tiettyjen ominaisuuksien haltijaksi ja kohtelee häntä niiden ominaisuuksien vaatimalla tavalla. Tunnustamisessa relevantteja tunnustettavan ominaisuuksia ovat kaikki ns. normatiiviset ominaisuudet eli sellaiset ominaisuudet, joiden perusteella toisia kohtelemme. Tällaisia ovat esimerkiksi kyky tuntee kipua ja mielihyvää, kyky ajatella, itsetietoisuuden olemassaolo, moraallinen toimijuus, sosiaaliset statukset, ansiot ja saavutukset ja henkilökohtaiset kiintymyssuhteet. Tunnustamme toisen merkityksellisellä tavalla, kun tunnustamme hänen normatiiviset ominaisuutensa ja kohtelemme häntä niiden mukaan. Tunnustamisena voisi siis pitää myös negatiivisten ominaisuuksien olemassaoloa ja niiden mukaan toimimista. A tunnustaa B:n, kun pitää tätä epäkompetenttina huolehtimaan itsestään ja siksi pitää tästä huolta. Muistisairaiden kohdalla tunnustamisen väljempi määrittely näyttää toimivan; heidät tunnustetaan monien ominaisuuksiensa vuoksi ja heitä kohdellaan ihmisinä. Voimme myös tunnustaa heissä kielteisiä, kognitiivisen toimintakyvyn laskusta johtuvia ominaisuuksia ja ottaa siksi vastuun heistä.

Mitä jäi käteen?

Tässä artikkelissa on tarkasteltu yhteiskuntafilosofiassa pinnalla olevaa tunnustamisen teoriaa vanhuustyön ja erityisesti tehostetun palveluasumisen viritämisestä näkökulmasta. Auttamis- ja hoitotyössä tunnustamiseen liittyvät kysymykset on tähän saakka kenties sivuutettu piiloutumalla asiakkaan tai potilaan autonomiaa ja itsemääräämisoikeutta koskevan puheen taakse. Tunnustaminen on nähty vain asiakkaan/potilaan suvereniteetin tunnustamisena. George Agichin (2003) mukaan vanhustenhoidossa on tehty suorastaan perustavanlaatuisen virhe, kun alun perin poliittisia termejä kuten autonomia ja itsemäärääminen on kritiikittömästi alettu käyttää hoitoetiikan peruskäsitteinä. Hoitamisessa ja auttamisessa kyse on kuitenkin useimmiten jostakin ihan muusta kuin kahden suvereenin toimijan rationaalisesta pyrkimyksestä molemmat osapuolet huomioon ottavaan konsensukseen annetussa kontekstissa. Itsemääräämisoikeuden kritiikitön soveltaminen saattaa johtaa heitteillejätön kaltaiseen tilanteeseen varsinkin toisen osapuolen ollessa kognitiivisesti vajaakykyinen. Pelkän suvereniteetin tunnustaminen jättää näet vastuun asiakkaalle itselleen. Tunnustamisen syvällisempi ymmärtäminen tuo mukaan toisesta vastuun ottamisen aspektin vuorovaikutussuhteeseen. Palaan tähän ihan lopuksi. Kokoan tähän väliin kaavion havainnollistamaan tunnustamisen teorian implikaatioita tehostettuun palveluasumiseen. Saman kaavion voi soveltaa mille tahansa vanhustyön osa-alueelle. Kaavio luetaan alhaalta ylöspäin.

Asukas tuntee itsensä rakastetuksi (tunteet)	Asukas tuntee itsensä kunnioitetuksi (oikeudet)	Asukas tuntee itsensä arvostetuksi (henkilökohtaiset ominaisuudet)

↑ miksi tunnustetaan?

Moniulotteisesti (asukas on täysivaltainen, omanlaisensa ihminen, joka on suhteessa toisiin ihmisiin)	Käytännöllisesti (tunnustaminen on tekoja, tietyllä tavalla kohtelemista)	Välittömästi (asukas huomaa, että hänet tunnustetaan ihmisenä)

↑ miten tunnustetaan?

Olemassaolo (kohtaaminen tavattaessa)	Ihmisyys (toisesta vastuun ottaminen)	Yksilöllisyys (ei potilaita vaan eläviä elämäntarinoita)	Merkitykselliset ihmissuhteet (läheisten mukaan ottaminen)

↑ mitä tunnustetaan?

Tunnustamisen väljä tulkinta: riittää, kun hoitaja tunnustaa asukkaan normatiiviset ominaisuudet ja kohtelee häntä niiden mukaan (ihmisenä, yksilönä, tuntevana olentona jne.)

Kuva 1. *Tunnustamisen teoria palvelutalon arjessa.*

Tunnustussuhde voi todellistua palveluasumisessa, kun hyväksymme tunnustamisen kriteereiksi Laitisen (2009) muotoilemat väljät ehdot. Tällöin esimerkiksi muistisaira ei tarvitse olla kompetentti tunnustamaan tunnustajaansa, vaan riittää, kun hoitaja tunnustaa asukkaan normatiivisia ominaisuuksia ja toimii niiden mukaan. Perustavanlaatuiset normatiiviset ominaisuudet, jotka hoitajan on siis tunnustettava, liittyvät asukkaan olemassaoloon, ihmisyyteen, yksilöllisyyteen ja hänen merkityksellisiin ihmissuh-

teisiinsa. Näitä normatiivisia ominaisuuksia hoitajan on tunnustettava moniulotteisesti, käytännöllisesti ja välittömästi, jotta asukas voi tuntea itsensä rakastetuksi, kunnioitetuksi ja arvostetuksi.

Tässä artikkelissa olen käsitellyt laajasta tunnustamisen teoriasta vain joitakin аспектеja. Esimerkiksi tunnustamisen teoriassa merkittävää pohdintaa tunnustamisen saamisen ja minäkuvan pysymisen välisestä tiiviistä vuorovaikutuksesta (Laitinen 2002, Honneth 2005, 2012) olisi voinut olla enemmänkin.

Läpi elämämme me neuvottelemme itseämme ja identiteettiämme suhteessa toisiin (Ethier ja Deaux 1994, Cummins 1996, Antaki ja Widdicombe 1998). Tämän elämän mittaisen neuvottelutyön käsitteellinen haltuunotto voi parantaa itsetuntemustamme. Tarkoitukseni on kuitenkin ollut ennen kaikkea antaa ajattelemisen työkaluja kaikille vanhojen ihmisten kanssa työskenteleville. Tunnustaminen on pohjimmiltaan ihmisyyden tunnustamista. Ihmisyyden ei katoa vanhuuteen, asiakkuuteen, potilaisuuteen tai toisista riippuvuuteen. Päinvastoin vanhuus, asiakkuus, potilaisuus ja riippuvaisuus ovat kaikki ihmisyyden aspekteja. Alasdair MacIntyre (1999) tulkiten ihmisyyttä ei ensisijaisesti määritä rationaalisuus ja itsemäärääminen, vaan biologisuus, hauraus ja riippuvaisuus. Me synnymme täydellisen riippuvaisina, luomme itsemääräämisen illuusion aikuisuutemme ajaksi ja joudumme uudelleen tunnustamaan riippuvaisuutemme toimintakyvyn laskiessa vanhenemisen myötä. Tunnustamisen teorian mielenkiintoisuus vanhustyön kontekstissa syntyy jatkuvasta riippuvuuden ja itsemääräämisen toisiinsa limittymisestä ihmisen elinkaaren aikana.

Tämän tarkastelun perusteella pitkäaikaishoidossa olevien vanhojen ihmisten persoonuutta ja identiteettiä voitaisiin tukea filosofista tunnustamisen teoriaa hoitotyöhön soveltamalla. Tunnustamisen teoria avaa myös mielenkiintoisen näkökulman hoitoetiikkaan. Jos me tunnustamme toisen ihmisen kyvyttömäksi itsemääräämiseen, meillä on oltava rohkeutta ottaa hänestä vastuu (Nussbaum 2009, 350). Toisen ihmisen tunnustaminen siis asettaa meidät vastuuseen hänestä, kun tunnustamme hänessä vastuun ottamista vaativia normatiivisia ominaisuuksia. Chris Gastmansin (2002) mukaan kaiken etiikan lähtökohdaksi voidaan pitää inhimillistä haavoittuvuutta, jolloin huolenpitoa voidaan pitää moraalisena toimintana. Haavoittuvuutemme vuoksi olemme täydellisen riippuvaisia toisista ihmisistä. Riippuvaisena olentona ihminen voi kuitenkin säilyttää itsekunnioituksensa, kun hänet ja hänen haavoittuvuutensa kohdetaan tässä artikkelissa esiteltyjen tunnustamisen periaatteiden mukaan. Olisiko *Human caring* uusi *Human being*?

Yhteydentotto:

Jari Pirhonen, väitöskirjatutkija

Terveystieteiden laitos ja Gerontologian tutkimuskeskus

Tampereen yliopisto

Sähköposti: jari.pirhonen@uta.fi

Lähteet

- Agich GJ. Dependence and autonomy in old age. An ethical framework for long-term care. Cambridge University Press, Cambridge (UK) 2003.
- Andersson S. Palveluasuntoja ikäihmisille. Palveluasumisen nykytilanne ja tuleva tarve. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus Stakes. Raportteja 14/2007. Stakes, Helsinki 2007.
- Antaki C, Widdicombe S. Identities in talk. Sage, London 1998.
- Aristoteles. Nikomakhoksen etiikka. Hansaprint Oy, Vantaa 2012.
- Berg J, Dickhaut J, McCabe K. Trust, reciprocity, and social history. Games and Economic Behavior 10: 122–142, 1995.
- Calasanti TM. Theorizing age relations. Kirjassa: The need for theory: critical approaches to social gerontology for the 21st Century, s. 199–218. Toim. Biggs S, Lowenstein A, Hendricks J. Baywood, Amityville 2003.
- Cummins J. Negotiating identities: Education for empowerment in a diverse society. California Association for Bilingual Education, Ontario (CA) 1996.
- Ethier KA, Deaux K. Negotiating social identity when contexts change: maintaining identification and responding to threat. Journal of Personality and Social Psychology 67: 243–251, 1994.
- Foner N. The caregiving dilemma: work in an American nursing home. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California 1994.

- Foner N. Relatives as trouble: nursing home aides and patients' families. Kirjassa: The culture of long term care: nursing home ethnography, s. 165–178. Toim. HENDERSON JN, VESPERI MD. Bergin & Garvey, Westport 1995.
- Fraser N, Honneth A. Redistribution or recognition?: a political-philosophical exchange. Verso, London 2003.
- Gastmans C. A fundamental ethical approach to nursing: some proposals for ethics education. *Nursing Ethics* 9: 494–507, 2002.
- Gilleard C, Higgs P. The fourth age and the concept of a 'social imaginary'. A theoretical excursus. *Journal of Aging Studies* 27: 368–376, 2013.
- Gubrium JF. Living and dying at Murray Manor. University of Virginia Press, Charlottesville 2012.
- Hirvonen O. Onko ryhmien tunnustaminen persoonina mahdollista? Macquarie University ResearchOnline 2013. Luettavissa: http://www.academia.edu/3350495/Onko_ryhmien_tunnustaminen_persoonina_mahdollista. (käytetty 4.6.2014).
- Honneth A. The struggle for recognition. The moral grammar of social conflicts. Polity Press, Cambridge 2005.
- Honneth A. The I in we. Studies in the theory of recognition. Polity Press, Cambridge 2012.
- Ikäheimo H. Tunnustus, subjektiviteetti ja inhimillinen elämänmuoto. Tutkimuksia Hegelistä ja persoonien välisistä tunnustussuhteista. Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2003.
- Joas H. The creativity of action. Polity Press, Oxford 2005.
- Laitinen A. Interpersonal recognition: a response to value or a precondition of personhood? *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy* 45: 463–478, 2002.
- Laitinen A. The scope of "recognition": the role of adequate regard and mutuality. Kirjassa: The philosophy of recognition: historical and contemporary perspectives, s. 319–342. Toim. Neuhauser F, ym. Rowman & Littlefield, Lanham 2009.
- Liaschenko J. Ethics and the geography of the nurse-patient relationship: spatial vulnerabilities and gendered space. *Research and Theory for Nursing Practice* 11: 45–59, 1997.
- Lindmann T, Ringmar E. (toim.) The international politics of recognition. Paradigm Publishers, Boulder 2012.
- MacIntyre A. Dependent rational animals. Why human beings need the virtues. Open Court Publishing Company, Illinois 1999.
- Martela F. Caring connections – compassionate mutuality in the organizational life of a nursing home. Unigrafia Oy, Helsinki 2012.
- Murphy C, Hunter H. Ethical problems in the nurse-patient relationship. Allyn & Bacon, Boston 1982.
- Nussbaum MC. The capabilities of people with cognitive disabilities. *Metaphilosophy* 40: 331–351, 2009.
- Parsons T. Definitions of health and illness in the light of American values and social structure. Kirjassa: Patients, physicians and illness: Sourcebook in behavioral science and medicine, s. 165–187. Toim. Jaco EG. Free Press, New York 1958.
- Pirhonen J. Toimintamahdollisuudet vanhojen ihmisten pitkäaikaishoidossa. Martha C. Nussbaumin teoria etnografisen tutkimuksen valossa. *Gerontologia* 27: 58–72, 2013.
- Pirhonen J. Vanhenen, siis olen olemassa. *Gerontologia* 28: 134–135, 2014.
- Portacolone E. The myth of independence for older Americans living alone in the Bay Area of San Francisco: a critical reflection. *Ageing and Society* 31: 803–828, 2011.
- Ringmar E. The international politics of recognition. Kirjassa: The international politics of recognition, s. 3–26. Toim. Lindmann T, Ringmar E. Paradigm Publishers, Boulder 2012.
- Schafer MH, Mustillo SA, Ferraro KF. Age and the tenses of life satisfaction. *Journals of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences* 68: 571–579, 2013.
- Sosiaali- ja terveysministeriö. Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen parantamiseksi. 2013. Saatavissa: http://www.stm.fi/c/document_library/get_file?folderId=6511564&name=DLFE-26915.pdf. (käytetty 22.12.2014).
- Taylor C. The sources of the self. The making of modern identity. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1989.
- Taylor C. Multiculturalism and "The politics of recognition". Princeton University press, New Jersey 1992.
- THL. Sosiaalihuollon laitos- ja asumispalvelut 2013. Päivitetty 2014. Saatavissa: <http://www.thl.fi/fi/tilastot/tilastot-aiheittain/ikaantyneiden-sosiaalipalvelut/sosiaalihuollon-laitos-ja-asumispalvelut>. (käytetty 22.12.2014).
- Torkkola S. Sairas juttu. Tutkimus terveysjournalismin teoriasta ja sanomalehden sairaalasta. Tampere University Press, Tampere 2008. Saatavissa: <http://tampub.uta.fi/handle/10024/67901>. (käytetty 31.8.2014).